

DANIEL DENNETT, *FROM BACTERIA TO BACH AND BACK: THE EVOLUTION OF MINDS*

TOMA GRUICA
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Splitu
toma.gruica@protonmail.com

Kao filozof, Daniel Dennett poznat je jednako po svojim idejama kao i po reakcijama koje te ideje izazivaju. *From Bacteria to Bach and Back*, objavljena prvo 2017. pa 2018. u pretisku izdavačke kuće Penguin UK prema kojoj je rađen ovaj prikaz, predstavlja svojevrсни pokušaj izraza temeljnih razmišljanja u obliku popularizacijske knjige, koja u petstotinjak stranica pokušava istražiti Dennettove ideje iz filozofije svijesti, kognitivne znanosti, filozofije znanosti, memetike, evolucijske biologije i percepcije. Kao temeljnu misao vodilju možemo ipak prepoznati u kritici filozofije Thomasa Nagela, zauzimajući stav da je svijest tek iluzija.

Temeljna je pretpostavka djela da Nagelov argument nije uvjerljiv jer ne možemo biti sigurni da su šišmiši svjesni, odnosno jer ne možemo biti sigurni da uopće postoji nešto poput svijesti ili sebstva. Ovdje se postavlja pitanje kako dolazimo do tog zaključka? Zar nije poanta Nagelovog argumenta da možemo reći da, ako postoji nešto kao što je to „biti šišmiš“, to ne bi bilo dovoljno priopćivo da bismo stekli potpuno razumijevanje kako je to biti šišmiš? Nagelov argument pretpostavlja da možemo prepoznati svijest u nečem drugom, bio to šišmiš ili čovjek, ali pod pretpostavkom da smo već priznali barem neku vrstu korelacije između materije i svijesti jer bez toga naše promatranje fizičkog tijela šišmiša ili osobe ne bi nam ništa reklo o tome jesu li svjesni ili ne. Nemamo neko metafizičko osjetilo za otkrivanje svijesti – koristimo se očima i ušima i promatramo nečije ponašanje da bismo rekli je li svjesno ili ne.

Dennett kreće s temeljnom pretpostavkom da nešto što se predstavlja vanjskim promatračima kao svijest može se, ali ne mora objasniti kvalitativno, ontološki različitom „stvari“ koja se zove svijest (ili *qualia*, fenomen, iskustvo ili bilo što drugo) te se također može objasniti nečim što je ontološki i kvalitativno „prizemno“ (materijalnim procesima), samo jako komplicirano. U izboru između dviju teorija prema Dennetu trebamo birati materijalizam, zbog potencijalno veće objašnjivačke moći tih teorija. Primjerice, benzin koji sagorijeva u motoru automobila objašnjava kako nas pokreće, ali nije nužno tako objašnjavati – mož-

da postoje vile koje pokreću motor, a nama je bliže objašnjenje iz kemije i fizike koje je samo rezultat naše pristranosti prema materijalizmu.

Problem je te pretpostavke što imamo formule, koje pokazuju da se izgaranjem benzina oslobađa energija potrebna za pokretanje automobila, a nemamo formule koje bi pokazale kako interakcije određenih valnih duljina svjetlosti s očnom jabučicom stvaraju iskustvo određene boje. Prema Dennettu, neurologija oka prilično je dobro proučena i nema razloga misliti da neće biti još bolje proučena u budućnosti – ako u budućnosti pronađemo nešto što se protivi zakonima fizike u našem organizmu, onda, naravno, nešto nije u redu i možemo početi pričati o vilama, ali budući da se to još nije dogodilo, nemamo razlog istraživati vile. Također, ako dobijemo potpuno objašnjenje ljudskog mozga do te mjere da možemo predvidjeti sve što će se dogoditi uz određeni podražaj, neće biti razloga za brigu o svijesti koja onda neće činiti razliku u objašnjavanju, na isti način na koji se ne brinemo o benzinskim vilama. Problem je u Dennettovom razmišljanju što možemo predvidjeti kako će nešto reagirati na neki podražaj, ali nemamo način da pokažemo da je crvenilo koje ja vidim isto kao crvenilo koje vide drugi ljudi. Da bismo rekli da je crvenilo koje jedna osoba vidi isto kao crvenilo koje bi vidjela bilo koja druga osoba, moramo pretpostaviti da određeni materijalni izrazi zahtijevaju crvenilo. Ne postoji logično opravdanje za taj skok. Pretpostavkom da postoji druga svijest već smo implicitno priznali sposobnost jezika da prenosi znanje o stanjima svijesti. Inače nemamo opravdanja da smatramo druge osobe svjesnim bićima, a ne govornim automatom. Napravljen je navodno neopravdani logički skok pripisujući svijesti druge osobe. Ako se zalažete za doista nedostupnu *qualiu*, ne postoji obrana protiv solipsizma.

Čini se da je argument taj da ljudi mogu dijeliti znanje o kvalitetama koje je dovoljno slično da mogu govoriti o tome i razumjeti jedni druge na nekoj razini, što bi značilo da se sve kvalitete mogu u potpunosti upoznati preko jezika. To je *nonsequitur*, koji vodi do apsurdnih zaključaka, poput toga da bismo mogli nagovoriti osobu koja je slijepa od rođenja da zna kako je to vidjeti.

Značajno je istaknuti da prvi redak Nagelovog argumenta, „I assume we all believe that bats have experience...“, ne kaže da pretpostavljamo kako možemo nedvosmisleno prepoznati da je šišmiš svjestan, već da pretpostavljamo da ljudi vjeruju da su šišmiši svjesni. Nagel nadalje objašnjava zašto je upotrijebio taj primjer: jer je nama (fizionomijski) šišmiš strano biće, a ipak dovoljno slično nama da osjećamo da možemo prepoznati da je svjesno. To ne sugerira da se Nagelov argument oslanja na mogućnost sigurnosti znanja šišmiševe svijesti, već se argument oslanja na mogućnost da kažemo da je barem nešto svjesno. To je ono što Dennett kritizira. Ako čak ne možemo reći je li nešto svjesno, naravno da ne možemo reći ima li isto iskustvo jer uopće ne znamo da ono ima iskustvo u

početku. Ali, ako priznamo da možemo reći da je nešto svjesno, također priznajemo da možemo reći što je to iskustvo jer na taj način određujemo da je svjesno.

Pretpostavljamo da su drugi ljudi pri svijesti jer nam je tako najlakše živjeti naše svakodnevice. Nema logičnih, materijalnih opravdanja za to da smatramo druge ljude svjesnim bićem, a ne govornim automatom. Što je u redu, ali bavi li se to uopće pitanjem postoji li ili ne postoji svijest? Dennett se poziva na metafizičku sklonost redukcionističkom materijalizmu koji u najboljem slučaju „nije ni ovdje ni tamo“, a u najgorem slučaju tek postavlja pitanje svijesti. Uvijek se može smisliti posebna molba „tako se priča“ da se objasni zašto se naizgled nesvodiva stvar teoretski može svesti na poznate stvari. U suštini, Dennett potencijalno čini pogrešku u kategoriji. Kroz djelo pokušava istražiti koncept *qualia* logički, tj. kao nešto interno nekoherentno, ali ono što zapravo radi jest da kaže „ne sviđa mi se taj koncept, više volim materijalistička računalna objašnjenja svijesti“. I ovdje se ponovno vraćamo na to, postoji li nešto za što možemo reći da je svjesno? Upravo Nagelov šišmiš. Nagelov se argument stoga oslanja na činjenicu da se ne može opisati osjetilno iskustvo do te mjere da netko tko nema pristup dotičnom iskustvu može to znati na isti način kao netko tko ima. Ako vjerujemo da je nešto svjesno, zašto bi nam to omogućilo da znamo kako je to biti to biće? Jesmo li iskusili kako je biti svaka životinja za koju mislimo da je svjesna? Kad kažemo da je šišmiš svjestan, ne probijamo svoju svijest kroz njegove moždane krugove opažajući njegova određena kvalitativna iskustva, a zatim skaćemo unatrag i kažemo „da, taj šišmiš ima kvalitativna iskustva“. Ja samo vidim da šišmiš traži hranu, reagira na tjelesne podražaje, na mirise, na svjetlo, na zvukove. I ja radim te stvari i najlakše mi je objasniti zašto šišmiš radi te stvari jer ima kvalitativna iskustva. Ne znam kakva su zapravo ta iskustva (Kako je šišmišu gledati ljudsko lice? Je li to isto kao što ja gledam ljudsko lice? Kako je šišmišu čuti ljudski glas? Je li to isto kao što ja čujem ljudski glas?), ali pretpostavljam da doživljava nešto jer ja također nešto doživljavam i odlučujem ne vjerovati da sam ja jedina stvar koja ima iskustva.

Dennett u tome vidi neopravdan logički skok. Bez vjerovanja da se *qualia* može komunicirati i da možemo znati da netko drugi doživljava istu *qualiu* kao i mi (te je stoga i svjestan), dolazimo do solipsizma ili se tek nadamo da drugi ljudi postoje. Također se može istaknuti da je samo „štedljivije“ (*parsimony*, Ockhamova britka) vjerovati da su druga bića koja pokazuju ponašanje usporedivo s mojim također svjesna. Misliiti drugačije značilo bi da postoje dvije vrste entiteta koji se ovako ponašaju, jedan tip entiteta koji je svjestan i jedan tip entiteta koji to nije, te da sam ja jedan i jedini primjer prvog. Prema Dennettu, jednostavnije je samo zamisliti da postoji samo jedna vrsta, odnosno materijalistički pogled.

A što je s *qualiom*? Uzmimo crveno kao primjer i zamijenimo svjesno s crvenim. Štedljivije je vjerovati u jedno iskustvo *qualia* crvene boje, nego u više različitih iskustava subjektivnih za svaku osobu. Štedljivost vjerovanja u manji broj tipova kada nema razloga vjerovati u više njih nije posebno relevantna za problem jaza u objašnjenju. Možda bi bilo štedljivije vjerovati da drugi ljudi doživljavaju crveno na isti način kao ja, ali smatram da to nije u potpunosti povezano s pitanjem o kojem se radi. Pitanje je može li netko znati kako je to iskusiti određenu kvalitetu na bilo koji drugi način, osim jednostavnog doživljavanja? Jedan od načina da se to izrazi na evokativan način jest postaviti pitanje kako netko može sa sigurnošću znati da neka druga osoba doživljava crveno na isti način. Netko bi mogao reći „dobro, štedljivije je vjerovati da jesu“ i možda su u pravu, ali promašuje se bit jer zapravo sve što primjer radi jest rasvjetljavanje problema jaza u objašnjenju koji nije povezan s pitanjem štedljivosti. Kada odlučujemo je li nešto svjesno, postoje samo dvije mogućnosti: da, svjesno je ili ne, nije svjesno. Kada odlučujemo što svjesno biće doživljava, imamo posla s poljem kvalitativnih iskustava, a naša su iskustva poput kapi vode u oceanu kvalitativnih iskustava.

Ako nije povezano s pitanjem o kojem se radi, kako je štedljivost povezana s pitanjem je li druga osoba pri svijesti? Način na koji drugoj osobi kažemo da je svjesna jest ako komunicira kvalitativno iskustvo, odnosno mi smatramo da ovo pokazuje da su *qualie* prenosive. Da bismo to zaobišli, tvrdimo da kao alternativni način štedljivosti dovodi do vjerovanja da su drugi ljudi svjesni. Štedljivost također dovodi do uvjerenja da drugi ljudi doživljavaju istu kvalitetu. Štedljivost je ili relevantna za ta dva pitanja ili nije, možemo samo izabrati da bude relevantno kada pomaže jednoj poziciji i tvrditi da nije relevantno kada nije. Čini se da se ovdje događa pogreška u kategoriji. Štedljivost/Occamova britva može ili ne mora biti relevantna za logički problem je li razumno smatrati vjerojatnim da drugi ljudi doživljavaju *qualiu* na sličan način, ali pitanje je li vjerojatno da drugi ljudi doživljavaju *qualiu* na sličan način nije relevantno za problem eksplanatornog jaza, što je epistemološki problem.

Problem je što se eksplanatorni jaz odnosi i na *qualiu* i na svijest jer je *qualia* način na koji određujemo je li nešto svjesno. Dennett je premostio jaz štedljivošću u slučaju svijesti, ali se ne slaže kada se isti argument primjenjuje na *qualiu*. Moguće je obrazloženje da Dennet donosi štedljivost u odnosu na logičnu točku, a ne epistemološku te je pogreška u kategoriji s obzirom na to da se govori o eksplanatornom jazu koji je epistemološko pitanje. Osoba ne priopćava svoje kvalitete: ljudi mogu izraziti svoje reakcije na podražaje, ali to nije isto što i prenijeti svoje subjektivno iskustvo podražaja. No, ako ne možemo komunicirati *qualiu*, nema načina da saznamo ima li netko drugi kvalitativno iskustvo koje se također naziva svijest. Rezultat je solipsizam. Ovdje znanost/materijalizam

doseže svoju granicu. Sve što prelazi tu granicu jest nagađanje. Ne možemo se zalagati za solipsizam iz istih razloga zbog kojih znanost nije u stanju napraviti skok s materijalnih interakcija na kvalitativna iskustva. Nemamo pristup međusobnim kvalifikacijama i svi su ovi argumenti spekulativni. To je srž Dennettove poante. *Qualia* se ne može priopćiti i kao takvi nemamo načina znati da su stvarne. Čak i ako pretpostavimo da su stvarne, jer se ne mogu priopćiti, nemamo načina da potvrdimo da je ono na što se uopće pozivate zapravo *qualia*. Dennettova je poanta da prema priznanju subjektivizma nikada ne možemo komunicirati *qualie* ili znati *qualie* ili raspravljati o *qualiama* na bilo koji način. Prema tome, nema smisla držati se ideje da one postoje, jer mi nikada ne možemo komunicirati *qualie* ili znati *qualie* ili raspravljati o *qualiama* na bilo koji način.

Dennet nadalje tvrdi da su određena kvalitativna iskustva samo izrazi određenih materijalnih konfiguracija. Osobno, ne smatram da to ne može biti slučaj, ali je bitno istaknuti da su svi argumenti za to spekulativni jer su određena kvalitativna iskustva vidljiva samo stvarima koje ih doživljavaju. Nema pokusa koji se mogu krivotvoriti ili fizikalnih jednadžbi koje se mogu iskoristiti nad jazom između objektivnih materijalnih pojava i subjektivnih kvalitativnih iskustava. *Qualia* su posebna iskustva, ja znam da su *qualia* stvarni jer imam iskustva. Ako poričete postojanje *qualia*, onda smo automati. Štedljivost je potrebno sagledati kroz okvir štedljivosti korištenja manjeg broja tipova korisnika, što je relevantno za pokazivanje zašto solipsizam nije štedljiv. Ali, to nema nikakve veze s eksplanatornim jazom. To nije u potpunosti relevantno za problem eksplanatornog jaza. Misaoni eksperiment *What Mary Knew* postavlja pitanje može li netko tko nikada prije nije vidio boju naučiti kako je to vidjeti crvenu boju, a da je svi zapravo ne vide i sugerira da ako ne može, onda mora postojati eksplanatorni jaz koji ne može biti premošten između iskustava *qualia* i njihovog opisa. Nije moguće upotrijebiti Occamovu britvu da objasnite Mary kako crvena boja izgled. Potpuno je irelevantno jer je eksplanatorni jaz epistemološki problem, a ne logički. Što god da je crveno, većina ljudi koji vide vatrogasno vozilo ili krv ili ružu prepoznat će da je „crveno“, vjerojatno će spomenuti kako crveno znači i toplinu, ljubav, opasnost i nekoliko drugih umjetničkih i simboličkih tvrdnji.

Također, svaka sposobnost ljudi da identificiraju boju na isti način oslanja se samo na strukturu odnosa između njihovih percepcija boja koje su simetrične, njihove stvarne percepcije boja same su simetrične. Teoretski, jedna osoba može imati percepciju boje gdje su sve boje točno obrnute u usporedbi s vašima i ne bi bilo načina da to znate jer bi se sve reference koje napravite da biste opisali boju odnosile na identičnu simetriju (primjerice, plava je boja koja izgleda suprotno crvenoj). To je poznato kao problem obrnutih *qualia*. Također, svaka sposobnost različitih ljudi da identificiraju boju na isti način oslanja se

samo na to da je struktura odnosa između njihovih percepcija boja simetrična, a ne da su njihove stvarne percepcije boja simetrične.

Locke je o tome napisao: „Niti bi to nosilo bilo kakav pripis neistine našim jednostavnim idejama, ako bi različita struktura naših organa, bila tako naređena, da bi isti objekt trebao proizvoditi u nekoliko ljudskih umova različite ideje u isto vrijeme; kad bi ideja, koju je ljubičica proizvela u umu jednog čovjeka njegovim očima, bila ista koju neven proizvodi u umu drugog čovjeka, i obrnuto. Jer budući da se ovo nikada nije moglo znati: jer um jednog čovjeka nije mogao prijeći u tijelo drugog čovjeka, kako bi opazio, kakve su pojave proizveli ti organi; niti ideje ovime, niti imena, ne bi uopće bili pobrkani, niti bi u njima bilo ikakve laži. Za sve stvari, koje su imale teksturu ljubičice, stvarajući stalno ideju, koju je on nazvao plavom, i one koje su imale teksturu nevena, proizvodeći neprestano ideju, koju je on stalno nazivao žutom, kakve god te pojave bile u njegovom umu; on bi bio u stanju tako redovito razlikovati stvari za svoju upotrebu po tim pojavama, i razumjeti, i označavati te razlike, označene imenima plava i žuta, kao da su pojave, ili ideje u njegovom umu, primljene od ta dva cvijeta, potpuno isto, s idejama u umovima drugih ljudi.“

Postoji razlika između vjerovanja da možemo prepoznati svijest i stvarnog prepoznavanja svijesti. Dakle, je li konačni zaključak da Nagel neizravno podupire Dennettov argument? Da je uvjerenje da možemo prepoznati svijest lažno? Stajalište je da ne postoji način da se znanstveno dokaže da su kvalitativna iskustva rezultat materijalnih interakcija jer su jedina kvalitativna iskustva kojima imamo pristup naša vlastita. Ako netko kaže „Vidim plavu pticu“, nemam načina da znanstveno dokažem da je „plavo“ na koje ta osoba misli isto ono „plavo“ kojeg se sjetim kad čujem tu riječ. To je dobro poznata granica znanosti. Pa što? Budući da znanost nije u stanju prijeći tu granicu, svođenje *qualia* na rezultate materijalnih interakcija nije znanstveni argument. Bilo koji argumenti za izvor *qualia* ne mogu biti znanstveni.

Mi spajamo *qualia*, posebna iskustva svijesti, sa samom svijješću. Nije važno vjerujemo li u druge svijesti ili ne. U svakom slučaju, još uvijek nećemo moći iskusiti njihova posebna iskustva svijesti. Kažemo da je nešto svjesno jer vjerujemo da ima kvalitativna iskustva. Vjerujemo da nešto ima kvalitativna iskustva zbog svojih materijalnih izraza, ali ne možemo ići od „on gleda u plavu pticu“ do „on gleda u plavu pticu i on vidi istu kvalitetu plavetnila koju bih ja vidio kad bih gledao tu pticu... on sigurno ne vidi kvalitetu crvenila koju ja vidim kad upotrijebim riječ crvena.“ Ako mislimo da stvari ne mogu izraziti *qualia* pa ne možete reći je li nešto svjesno, naš stav vodi ravno u solipsizam, kao što je Dennett pokušavao istaknuti.

Osoba koja spava ne „izražava snove“ – hrče, premješta se u krevetu, češe se, a je li to ponašanje objašnjavamo time da imaju kvalitativna iskustva kao

i mi, jednako kako smo to tvrdili za šišmiša? Prema Dennettu, bića izražavaju pokrete, geste, poglede, zvukove, a ne izražavaju *qualiu* i opet, ako vjerujete u to, nemamo načina da opravdamo svoje vjerovanje o drugim svijestima. Što god vam netko kaže samo su zvukovi, a ponašanje životinja samo pokreti, osim ako ne povežete te zvukove i pokrete s kvalitativnim iskustvom.

Taj položaj vodi u solispizam i jedino je rješenje nada da drugi vide isto crveno kao i ja. Ne postoji način da pokažemo da su naše kvalitete iste samo zato što oboje gledamo crveni predmet i nazivamo ga crvenim ili samo zato što imamo slične strukture očiju. Mogu se samo nadati da su naše kvalitete iste. Dennet kroz svoje djelo ukazuje na granice znanosti i logike kada je riječ o problemima svijesti – mogu se samo nadati da postoje i druge svijesti, a ne postoji način na koji možemo dokazati činjenicu da jesu i da određena kvalitativna iskustva odgovaraju određenim materijalnim konfiguracijama. Čini se da je Dennettov argument taj da ljudi mogu dijeliti znanje o kvalijama koje je dovoljno slično da mogu govoriti o tome i razumjeti jedni druge na nekoj razini, što znači da se sve kvalitete mogu u potpunosti upoznati preko jezika? Ipak, argument je da, budući da mi morate pretpostaviti da sam ja svjestan iz moje upotrebe jezika, to znači da je barem *qualia* svijesti moguće izraziti korištenjem jezika i da je tvrdnja da je *qualia* nedostupna definitivno opovrgnuta. Došli smo na tvrdnju da su neke *qualie* možda nedostupne umjesto svih *qualia*, ali vrijedi isti argument. Možda smo „metafizički“ slijepi za boje i zapravo ne osjećamo *qualiu* crvenila. Dennett bi rekao da uopće ne znam da ja osjećam crvenilo, za početak, pa nema smisla pitati imamo li isto crvenilo. Ono što je dostupno nije *qualia*, već struktura odnosa unutar kojih se *qualia* nalazi. Primjerice, ako je netko vidio crveno kad ja vidim plavo, a ja sam pokazao na nešto što je meni izgledalo tirkizno, ali njima je izgledalo narančasto, mogao bih reći „ta boja izgleda slično plavoj“ i oni bi se složili sa mnom jer sve što je potrebno je da su razlike između njihovih iskustava s bojama simetrične s mojim, a ne da su same boje iste.